

Nato sem se spoprijateljil s hrvaškimi študenti v Trstu. Sočasno, kot študent, sem se začel zanimati za usodo teh krajev. V italijanščini sem prebral knjige Jožeta Pirjevca o jugoslovanskih vojnah in problemu fojb. Nato sem se odločil, da bom študentsko izmenjavo v okviru programa Erasmus opravljaval v Ljubljani. Kolegi z milanske univerze so se še dolgo norčevali iz mene, češ da sem se, Videmčan, med vsemi možnostmi odločil ravno za »sosednjo« Ljubljano ...

Po zaključku dodiplomskega študija se mi je pojavila možnost za pripravništvo na enem od italijanskih veleposlaništev. Odločil sem se za Podgorico, ki se mi je zdela precej eksotična destinacija. Pogoj je bilo znanje vsaj enega slovanskega jezika in ugotovil sem, da mi je osnovno znanje hrvaščine, ki sem si ga pridobil v Trstu, koristilo. Kmalu po vrnitvi sem se tako prijavil na poletni tečaj hrvaščine, ki ga je v Zagrebu organizirala Hrvaška izseljenska matica. Že takoj so me dali v razred skupaj z dvema Čehoma, kar sem razumel kot pohvalo. Pred začetkom doktorata sem šel še na nadaljevalni tečaj, kjer sem že sedel skupaj z gradiščanskimi Hrvati. Tako sem prilezel do solidnega znanja hrvaškega jezika, ki mi je med drugim omogočilo delo v jugoslovanskih arhivih.

Novembra je pri Založbi ZRC SAZU izšla vaša knjiga *Trsta ne damo! Jugoslavija in tržaško vprašanje, 1945–1954*. Po italijanskem izvirniku in hrvaškemu prevodu je to že tretja izdaja, kar priča o precejšnjem zanimanju za knjigo. Kdo bi utegnil pomisliti, da o »tržaškem vprašanju« drugi svetovni vojni ni več veliko za raziskati. Kako da ste se odločili, da znova načnete to temo?

Diplomiral sem v času globalne finančne krize. Znašel sem se v razbitem svetu in sem nekako skušal unovčiti znanje »eksotičnega« jezika. Obenem sem končeval diplomsko nalogo o vprašanju fojb in na njeni podlagi objavil svojo prvo knjigo [*Fenomenologija medijske martirologije. Fojbe v javni reprezentaciji od devetdesetih let do danes*, 2014], ki je imela določene odmeve v tržaškem prostoru. Tako sem prišel v stik s tržaškim zgodovinarjem Raoulom Pupom, ki mi je svetoval, naj se prijavim na doktorat s temo o tržaškem vprašanju. Univerza v Trstu je mojo prijavo zavrnila, sprejela pa jo je Univerza v Teramu. To mi je omogočilo, da sem ohranil dobro idejo profesorja Pupa, a brez profesorja Pupa (*smeh*).

Od kod ta sarkazem do zgodovinarja Raoula Pupa?

S tržaškim zgodovinarjem sem ostal v stiku ves čas doktorata. Toda Pupo gleda na tržaško zgodovino s stališča nekoga, ki ni strokovnjak za zgodovino sosednjih južnoslovanskih dežel in ne obvlada nobenega slovanskega jezika. Tako sem

doktorat opravljaval v Teramu, kjer pa ni bilo nikogar, ki bi bil dovolj podkovan v teh vprašanjih. Zato sem se odločil poiskati somentorja v Zagrebu. To je bil Tvrtko Jakovina, ki mi je bil v izjemno pomoč. Čeprav se s tržaškim vprašanjem dotle ni veliko ukvarjal, mi je pomagal, da sem se orientiral v nekdanjih jugoslovanskih arhivih.

V vaši knjigi se res pozna vpliv Tvrtka Jakovine, ki je strokovnjak za notranjo politiko socialistične Jugoslavije in njen mednarodni položaj: navsezadnje je naslov poglavja *Socializem na ameriški pšenici povzet po njegovi istoimenski knjigi*. Vaša knjiga tako ni le zgodovina bilateralnih odnosov med Jugoslavijo in Italijo, temveč tudi radiografija sprememb v Jugoslaviji v obdobju med 1945 in 1954, pa tudi premikov v mednarodni politiki v desetletju po koncu druge svetovne vojne.

To je zelo velikodušna interpretacija mojega dela. Upam, da sem vsaj nekoliko pripomogel na novo osvetliti nekatere vidike notranje-politične zgodovine Jugoslavije v petdesetih letih prejšnjega stoletja. Toda to ni bil namen mojega dela, temveč nekakšen stranski učinek študija virov. Mojo intuicijo, ki je izhajala iz branja dokumentov, mi je kasneje potrdil Budimir Lončar, zadnji jugoslovanski zunanji minister. V petdesetih letih je kot mladenič začel kariero v jugoslovanski diplomaciji. Ko sem ga na nekem študijskem seminarju, kamor je bil vabljen kot gost, pobaral glede tržaškega vprašanja, mi je povedal, da je bilo za tedanje jugoslovansko diplomacijo pomembno zlasti skozi optiko odnosa z Angloameričani.

Danes gledamo na tržaško krizo kot na zgodnji primer diplomatskega trka, kakršni so bili značilni v hladni vojni. Toda pozabljamo, da se maja 1945, ko se v Trstu srečajo jugoslovanske in angloameriške čete, hladna vojna še ni začela.

Drži. In dejstvo, da je Trst osvobodila jugoslovanska vojska, je posledica cele vrste naključij. Čisto enostavno bi se zgodilo, da bi prišli dan kasneje ali dan prej: oboje bi znatno spremenilo potek dogodkov. Nič ni bilo vnaprej določeno. Kot ste povedali, v prvih dneh maja 1945 hladne vojne še ni bilo. Začetni odnosi med jugoslovanskimi in angloameriški silami v Trstu so bili prijazni. V kasnejših tednih pa so se odnosi postopoma poslabšali.

Zakaj?

Jugoslovanska vojska je v prvih dneh maja prestopila staro državno mejo z Italijo. A to se je zgodilo v zelo kaotičnih tednih, ko je bila vojna pri koncu. Po 9. maju, ko so bile stvari bolj jasne, je postala jugoslovanska vojaška okupacija teh ozemelj, ki jih je Jugoslavija terjala

zase, problematična. Zlasti zaradi precedensov, ki bi jih utegnili imeti glede sovjetske okupacije srednje in vzhodne Evrope. Predvsem Britanci so hoteli doseči umik Jugoslovancev iz Trsta, saj je bilo v preteklih dogovorih med zavezniki domnjeno, da bo Italija spadala pod angloameriško zasedbo; kršenje teh dogovorov na podlagi izvršenega dejstva bi utegnilo pomeniti nevaren precedens za situacijo v Nemčiji in Avstriji, kjer je potekala glavna igra. Do konca maja 1945 so postala trenja na terenu tako huda, da je bilo skoraj nujno, da se Jugoslovani umaknejo. Jugoslovani so tik pred koncem vojne osvobodili ta ozemlja, toda angloameriške čete so še naprej prihajale. Situacija je postajala nevzdržna, ker sta se na vseh ravneh prepletala dva zasedbena režima. Utegnilo bi namreč priti tudi do oboroženih spopadov, kar bi imelo hude posledice za zavezništvo.

Jasno je bilo, da mora priti do razmejitve med okupacijskima conama. To je bila znamenita Morganova črta. Tako je bila že junija 1945 začrtana razmejitev, ki se je v grobem obdržala. Črta se je nato, do sklenitve mirovne pogodbe leta 1947, resda premaknila nekaj kilometrov proti zahodu, zlasti v Posočju in na Goriškem. A to so bile razmeroma majhne koncesije Jugoslaviji. V temeljnih potezah je bila razmejitev ozemlja začrtana že v prvem mesecu po koncu vojne. Toda politična in simbolna razsežnost problema je še celo desetletje bremenila odnose med Jugoslavijo in Zahodom.

Med razmejitvijo zasedbenih območij v Julijski krajini junija 1945 in sprejemom mirovne pogodbe z Italijo 10. februarja 1947 (datum, ki ga Italija danes obeležuje kot dan spomina na žrtve fojb

Italija se je očitno odločila, da bo obubožana država južne Evrope, ki je izgubila vojno, medtem ko je bila pred tem ugledna, elegantna zahodnoevropska država, ki je konec vojne dočakala na pravi strani. To odločitev spremlja temu primeren provincialen, domačijski diskurz.

in eksodusa) pa je hladna vojna postala realnost.

Tako je. Hladna vojna je požrla mirovno pogodbo z Italijo. Italija bi v resnici morala biti zadovoljna z mirovno pogodbo leta 1947, namesto da jo jemlje kot iztočnico za žalovanje. Ozemeljsko vprašanje je bilo namreč minoren vidik mirovne pogodbe, ne glede na pretiran simbolični pomen, ki jo je dobil. Politične in ekonomske klavzule sporazuma so bile zelo velikodušne do Italije, ki se je prej kot Nemčija ali Japonska znebila stigme poraženke v vojni. Morala bi biti denimo demilitarizirana država, a so ji zaradi novih hladnovojnih realnosti dopustili lastno vojsko.

V knjigi opisujete, da so ideje Svobodnega tržaškega ozemlja prvi omenjali prav Jugoslovani, ki so ugotovili, da jim Trsta ne bo uspelo dobiti.

Da, a to so storili neradi, na podlagi namigov iz Sovjetske zveze. Stalin jim je svetoval: »Poskušajte z zgledom predvojnega Gdanska ali Klaipede, poskušajte z zgledom Andore.« Dobesedno v tem vrstnem redu. Kardelj, ki je bil vodja jugoslovanske delegacije, je tako prvi omenjal idejo o Svobodnem tržaškem ozemlju, seveda v ključu, ki bi ustrezal Jugoslaviji. Pri predlogu je nato vztrajal in ga spreminjal tako dolgo, dokler ni bil sprejemljiv za druge. Pri tem se pojavljajo špekulacije, ali naj bi diplomatski maneuver, s katerim se je Jugoslavija *de facto* odpovedala Trstu, predvideval tudi revizijo meje pri Gorici, tako da bi mesto pripadlo Jugoslaviji. To težko potrdim. Morda so Jugoslovani upali, da bo v zadnjem trenutku skočil zajec iz klobuka.

A moramo razumeti kontekst pogovora. Bilo je veliko vzporednih pogovorov, udeleženci konference so bili skrajno izčrpani. Kardelj je v dveh telegramih, poslanih iz Pariza v Beograd, povedal: »Tu ne zdržimo več. Ravno včeraj je eden od naših izgubil zavest. Tajniki so izmučeni. Ponoči ne spimo, ker pripravljamo gradivo za naslednji dan.« V tem vedno manj preglednem ozračju se je nazadnje, tudi v spletu naključij, uveljavila zamisel Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) z dvema conama, ki ju je delila Morganova črta. Ta ideja je bila pravzaprav dopolnilo prejšnjega kompromisa, namreč francoskega razmejitvenega predloga, ki je potekal nekako po sredi med jugoslovanskim ter ameriškim oziroma angleškim predlogom. Francija ga je predlagala, da bi v zameno dobila podporo Jugoslavije, z njo pa tudi drugih držav nastajajočega vzhodnega bloka, pri svojih predlogih glede mirovne pogodbe z Nemčijo.

Tako pridemo do STO. Ta je imel italijansko večino, a so Jugoslovani upali, da bodo v njem ohranjali vpliv prek Komunistične partije.

**Federico Tenca
Montini**

S tezo Jugoslavija in tržaška kriza je leta 2018 doktoriral na univerzi v Teramu; disertacija je bila ocenjena kot odlična. Tržaška univerza je pred tem njegovo prijavo doktorske teze zavrnila. V diplomski nalogi se je leta 2010 ukvarjal s fojbami v italijanskem javnem diskurzu. Po diplomu se je kot pripravnik zaposlil na italijanskem veleposlaništvu v črnogorski Podgorici. Tesno sodeluje z Znanstveno-raziskovalnim središčem Koper, je pogost predavatelj na ozemlju, nekoč imenovanem Jugoslavija. Knjiga o tržaškem vprašanju je pred slovenskim natisom izšla v italijanskem in hrvaškem jeziku. Tesno je povezan tudi s hrvaškim akademskim prostorom: somentor pri njegovi disertaciji je bil zagrebški zgodovinar Tvrtko Jakovina.